

ANNA BERNACIAK*

Percepcja przestrzeni miejskiej – uczestnicy procesu i ich rola w przestrzeni

Streszczenie. W artykule przedstawiono najważniejsze zagadnienia związane z postrzeganiem i waloryzacją przestrzeni miejskiej przez różne grupy użytkowników. W pierwszej części ukazano teoretyczne ujęcie kwestii percepcji przestrzeni miasta w postaci koncepcji Kevina Lyncha oraz Yi Fu Tuana. Następnie wyróżniono główne grupy uczestników procesu percepcji oraz opisano ich rolę w przestrzeni. W ostatniej części zaproponowano i opisano teoretyczne implikacje łańcucha przyczynowo-skutkowego procesu waloryzacji przestrzeni w postaci oceny i przemian przestrzeni. Głównym celem artykułu jest wskazanie teoretycznych podstaw procesów postrzegania przestrzeni miast, w tym prezentacja modelu „nowej percepcji” w sytuacji zmian w przestrzeni miejskiej.

Słowa kluczowe: percepcja, przestrzeń miejska, waloryzacja przestrzeni

1. Wprowadzenie

Percepcja jest najbardziej elementarnym procesem poznania. Możliwość obserwacji i odbierania bodźców docierających z otoczenia umożliwia funkcjonowanie w nim i pozwala na jego poznanie. Głównymi kanałami, przez które bodźce docierają do człowieka, są zmysły, a czucie wzrokowe, słuchowe i skórne odgrywa największą rolę w orientacji przestrzennej (Bańka 2002: 109). Współodczuwanie, jakie występuje podczas postrzegania, sprawia, że niejednokrotnie trudno jest oddzielić kanały, jakimi wrażenia docierają do odbiorcy. Wynika to z przynależącej wszystkim wymienionym zmysłom, choć w różnym stopniu, cechy rozcią-

---

* Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Wydział Zarządzania, Katedra Inwestycji i Nieruchomości, e-mail: anna.bernaciak@ue.poznan.pl, tel. 503 00 87 34.

głości tudzież rozległości (Bańka 2002: 110). To na niej opiera się świadomość przestrzeni. Zmysłem, który ma w najwyższym stopniu rozwiniętą cechę rozciągłości, jest zmysł wzroku. Wynika to zarówno z tego, że rozwinął się on najpóźniej i jest najbardziej złożony, jak i z tego, że jest lepiej przystosowany do percepcji przestrzeni niż jakikolwiek inny zmysł. Oprócz wrażeń związanych z przestrzenią wzrok odbiera również wrażenia związane z czasem. Wszelkie bowiem rzeczy i zdarzenia oprócz umiejscowienia w danej przestrzeni występują też w określonym czasie. Tym samym zmysł wzroku pozwala na obserwację nie tylko właściwości fizycznych przestrzeni (kształtów, barw, układów światłocieni), ale także ruchu i zmiany.

Uzupełnieniem percepcji zmysłowej są doświadczenia pozwalające człowiekowi zyskać silne poczucie przestrzeni. Najważniejszym z nich jest ruch. Przestrzeń doświadczana jest bezpośrednio jako coś, w czym jednostka się porusza (Tuan 1987: 23). Mobilny człowiek stanowi centralny punkt ogólnej sensomotorycznej ramy przestrzennej. Przemierzając się w niej, zyskuje poczucie kierunku, odległości, a także może obserwować ukształtowanie pokonywanego terenu.

Percepcja nie jest jedynym terminem, który opisuje obcowanie człowieka z przestrzenią, jej odbieranie i odczuwanie. Wiązą się z nią także takie pojęcia, jak: wrażenie zmysłowe, postrzeganie, doświadczenie, poznanie. Stanowią one kolejne stopnie poznawania przestrzeni, jej świadomego odbierania i rozumienia. Pomijając szersze znaczenie powyższych pojęć i ich wzajemne relacje, należy zaznaczyć, że proces percepcji zostanie opisany w kontekście jego ostatecznych efektów, jakimi są doświadczenie i poznanie. Takie podejście pozwoli na pełniejsze zobrazowanie pewnych kontekstów przedstawianego zjawiska oraz będzie bardziej adekwatne do rzeczywistego funkcjonowania człowieka w przestrzeni.

Celem niniejszego artykułu jest wskazanie teoretycznych podstaw procesów postrzegania przestrzeni miast oraz wyodrębnienie głównych grup użytkowników, którzy biorą udział w tych procesach. Podjęto również próbę ukazania ról przynależących poszczególnym grupom uczestników procesu postrzegania oraz modelu „nowej percepcji” w sytuacji zmian w przestrzeni miejskiej.

2. Percepcja przestrzeni miasta

Wszelkie aktywności mózgu związane z percepcją i poznaniem prowadzą do powstania w umyśle postrzegającego obrazu rzeczywistości. Jego ostateczny kształt zależy od wielu czynników, które mogą znacznie deformować rzeczywistość. Do najważniejszych z nich należą: uwarunkowania wewnętrzne (etap rozwoju człowieka, poprawność funkcjonowania zmysłów, aktywność, cechy osobowości, stan emocjonalny, znajomość postrzeganego otoczenia), uwarunkowania

pośrednie (złudzenia wzrokowe, kontekst obiektów w otoczeniu) oraz uwarunkowania zewnętrzne (natężenie bodźców, uwarunkowania środowiskowe, kształt otoczenia).

Mechanizm powstawania obrazów był przedmiotem zainteresowania wielu badaczy, głównie z dziedzin związanych z psychologią. Nie dawało ono jednak pełnego obrazu ani jeśli chodzi o przebieg procesu, ani o umysłowe reprezentacje przestrzeni. Przełom w tej dziedzinie nastąpił na początku lat 60. XX wieku, kiedy amerykański urbanista Kevin Lynch opublikował pracę *The Image of the City* (Lynch 1960). Zawierała ona teorię percepcji jako obrazu (*image*) miasta. Lynch zaprezentował koncepcję mapy poznawczej (*cognitive map*), będącej według niego pewnym wyobrażeniem, które powstaje w umyśle mieszkańca podczas długotrwałego obcowania z przestrzenią miejską. Lynch stwierdził, że środowisko zurbanizowane (i każde inne) może być mentalnie reprezentowane przez pięć wskaźników formalnej, fizycznej struktury przestrzeni miasta: a) punkty orientacyjne (*landmarks*), b) węzły (*nodes*), c) ścieżki (*paths*), d) krawędzie lub obszary graniczne (*edges*), e) dzielnice (*districts*) (Bańka 2002). Elementy te odzwierciedlają się w umyśle postrzegającego. Najsilniejszą reprezentację posiadają landmarki. Są to elementy struktury o często doniosłym znaczeniu. Mogą być nimi wpisane w krajobraz miasta i rozpoznawane przez większość jego mieszkańców budynki i budowle lub charakterystyczne miejsca, np. ratusze, kościoły, wieże, ważne dla miasta budynki, pomniki, a nawet skwery i bulwary. Z jednej strony stanowią one punkt odniesienia, jeśli chodzi o orientację w przestrzeni, z drugiej – przypisane jest im znaczenie symboliczne. „Górują” przez to nad pozostałymi elementami zarówno pod względem fizycznym, jak i mentalnym. Z reguły liczba landmarków w strukturze miasta jest niewielka i wynosi od kilku do kilkunastu obiektów.

Kolejnym elementem teorii Lyncha są wskaźniki zwane węzłami. Są one związane z szatą komunikacyjną miasta i można je określić jako punkty, w których krzyżują się szlaki komunikacyjne. Należą do nich: rondo, pętle tramwajowe i autobusowe, dworce, stacje przesiadkowe, duże skrzyżowania. Mogą one także stanowić landmarki (np. Rondo Kaponiera w Poznaniu), jakkolwiek ich pierwotna rola związana jest z pełnioną przez nie strategiczną funkcją. Ich istnienie ułatwia zapamiętywanie miejsc i orientację w przestrzeni.

Do węzłów prowadzą kanały komunikacyjne, czyli ścieżki. Ich znaczenie jest zróżnicowane w zależności od pełnionej przez nie roli i położenia. W większości mają postać takich fizycznych wytworów struktury przestrzennej, jak drogi czy chodniki bądź – jak w przypadku Wenecji – kanały wodne.

Różne etapy drogi i różne obszary miasta mogą być od siebie oddzielone krawędziami – obszarami granicznymi. Mają one zazwyczaj linearną formę, podobnie jak ścieżki, jednak pełnią odmienne funkcje. Krawędziami są rzeki, linie kolejowe, autostrady i przecinające miasto drogi szybkiego ruchu. W szczególnych

przypadkach rolę tę mogą także pełnić kliny zieleni czy pasy niezagospodarowanych terenów. Istnienie krawędzi jest związane z uwarunkowaniami naturalnymi (jak bieg koryta rzecznoego) lub wymogami zewnętrznymi (np. strefy ograniczonego użytkowania wokół lotnisk czy zakładów przemysłowych funkcjonujących na terenie miasta). Planowanie krawędzi, szczególnie na obszarach o wyraźnie określonej strukturze funkcjonalnej, może powodować wzrost autonomiczności poszczególnych elementów struktury, a co za tym idzie – minimalizację wzajemnych wpływów (jest to szczególnie korzystne, gdy wpływy te są negatywne, jak w przypadku sąsiedztwa strefy przemysłowej i mieszkaniowej).

Ostatnim z elementów teorii Lyncha są dzielnice – najbliższe obserwatorowi i najlepiej zapisane w jego umyśle. Obraz dzielnicy jest z reguły dwuwymiarowy, względnie stały i rzadko podlegający modyfikacjom. Dzielnicami mogą być zarówno obszary w znaczeniu administracyjnym, jak i mniejsze jednostki (osiedla czy rejony).

Zaproponowany przez Lyncha podział był w późniejszych latach wielokrotnie weryfikowany. Efekty tych działań były różne, często nie dowodziły istnienia pięciu wskazówek środowiskowych. Wyróżniano ich tylko trzy lub grupowano je w zbiory. W każdej z późniejszych teorii pojawiała się jednak kategoria landmarku, czyli punktu orientacyjnego, co może wskazywać, że jest to najważniejsza kategoria porządkująca środowisko (Chmielewski 2001).

Dopełnieniem teorii obrazu miasta Lyncha może być stworzona równoległa teoria miasta jako miejsca (*place*), zaproponowana przez amerykańskiego geografa Yi Fu Tuana (1987). Teoria ta jest silnie zakorzeniona w filozofii, szczególnie w nurcie fenomenologicznym. Miejsce według Tuana podkreśla indywidualny wymiar odczuwania i jest „terminem oznaczającym wyłącznie doświadczenie wewnętrzne lub strukturę napięć wewnętrznych, kształtującą się pod wpływem środowiska zewnętrznego” (Bańka 2002: 140). Miejsce występuje zawsze w opozycji do przestrzeni, rozumianej jako naturalne otoczenie jednostki, niegenerujące żadnych emocji ani uczuć związanych z funkcjonowaniem w niej. Dopiero na skutek poznania i „oswojenia” przestrzeni można nadać jej swoiste, indywidualne atrybuty miejsca. Związek z miejscem może wyrażać się w dwóch formach, zależnych od stopnia świadomości funkcjonowania w środowisku. „Poczucie miejsca” (*sense of place*) jest świadomym aktem woli i wynikiem celowej refleksji na temat środowiska, natomiast „zakorzenienie w miejscu” (*rootedness in place*) to bezwiedny proces przywiązania do otoczenia, niepoprzedzony jakimkolwiek świadomym aktem woli. Oba te terminy, mimo odmiennych struktur motywacyjnych, prowadzą do podobnego stanu, jaki towarzyszy osobom zadomowionym w danej przestrzeni. Zadomowienie, jeśli pozbawione jest aktywnego udziału świadomości, powoduje często „zawężenie” postrzeganej przestrzeni, na skutek czego traci ona w oczach obserwatora wiele ważnych szczegółów i nie jest rozpatrywana dynamicznie, jako przestrzeń zmieniająca się. Dopiero świadome

poczucie miejsca pozwala na rozszerzenie postrzegania go o perspektywę czasową, co prowadzi do „delektowania się” miejscem. Ważna jest więc zarówno intencjonalność jednostki, jak i włączenie do obserwacji aspektu zmienności w czasie.

Dla aktorów przestrzeni innych niż stali mieszkańcy fakt istnienia na danym terenie miejsca, nawet w świadomości większości jego użytkowników, nie ma praktycznie żadnego znaczenia. Można jednak, na skutek celowych działań, zwiększyć możliwość odbierania danej przestrzeni jako miejsca. Takie atrybuty, jak bezpieczeństwo, estetyka, przytulność czy odpowiednia skala, predestynują daną przestrzeń do nadania jej charakteru miejsca.

3. Uczestnicy procesu percepcji

W zróżnicowaniu procesów postrzegania istnieją pewne zależności dotyczące grup użytkowników przestrzeni, którzy przejawiają podobne zachowania, a ich interesy często są zbieżne. Za najbardziej uniwersalny można uznać podział na następujące grupy:

- władze miejskie,
- mieszkańców,
- inwestorów,
- turystów (Jałowiecki 2010)¹.

Jest to prosta klasyfikacja, jakkolwiek w obrębie wskazanych grup stosunkowo łatwo można zidentyfikować cechy wspólne i podobne motywacje dotyczące podejmowanych działań². Każdej z grup można zaś przypisać role, jakie jej członkowie pełnią w przestrzeni. Role są możliwymi aktywnościami wykazywanymi w przestrzeni, ale mogą też dotyczyć obowiązkowych działań, jakie przedstawiciele niektórych grup powinni bądź zmuszeni są inicjować lub podejmować (w szczególności chodzi o władze miejskie, które mają np. obowiązek dbania o zagospodarowanie i ład przestrzenny). Do ról można zaliczyć zarówno bezpośrednie działania mające na celu zmianę kształtu przestrzeni, jak i zgłaszane w tym zakresie postulaty, wymagania oraz ciążące na danej grupie obowiązki (tab. 1)³.

---

¹ Bohdan Jałowiecki dla „społecznego wytwarzania przestrzeni” postuluje natomiast szerszą gamę uczestników, która obejmuje: podmioty ekonomiczne (inwestorzy), polityczne (władze lokalne), specjalistów od przestrzeni (architektów, inżynierów, urbanistów) i mieszkańców (użytkowników i obywateli). Za: Bassand 1996: 78-79.

² Oczywiście grupy te można rozbudować o kolejne, takie jak: potencjalni mieszkańcy, potencjalni inwestorzy, potencjalni turyści czy imigranci. W każdej z nich można też wyróżnić podgrupy, choć takie zabiegi mogą utrudniać analizę wniosków płynących z wyróżnionych prawidłowości.

³ Zestawienie przykładowych ról poszczególnych grup uczestników procesu percepcji przestrzeni miejskiej jest jedynie zbiorem ról możliwych. Ma on na celu ukazanie mechanizmów, jakie funkcjonują na tej płaszczyźnie, nie stanowi zaś pełnej i ostatecznej klasyfikacji.

Tabela 1. Role poszczególnych grup uczestników procesu postrzegania i kształtowania przestrzeni miejskiej

Grupa użytkowników	Rola w przestrzeni
Władze miejskie	<ul style="list-style-type: none"> – odpowiedzialność za kształt przestrzeni miejskiej – możliwość wpływania na kształt przestrzeni – odpowiedzialność za stan prawny przestrzeni miejskiej, infrastrukturę, transport publiczny etc.
Mieszkańcy	<ul style="list-style-type: none"> – możliwość wpływania na kształt przestrzeni – wymagania związane z zaspokojeniem podstawowych potrzeb dotyczących komunikacji, infrastruktury, lokalizacji zaplecza usługowego, uporządkowania stanu prawnego etc. – jakość przestrzeni utożsamiana z jakością życia – możliwość partycypacji w procesie planowania przestrzennego
Inwestorzy	<ul style="list-style-type: none"> – możliwość wpływania na kształt przestrzeni – wymagania związane z zaspokojeniem podstawowych potrzeb dotyczących komunikacji, infrastruktury, lokalizacji zaplecza usługowego, uporządkowania stanu prawnego etc. – możliwość partycypacji w procesie planowania przestrzennego
Turyści	<ul style="list-style-type: none"> – zainteresowanie kształtem przestrzeni miejskiej (dziedzictwem kulturowym, wartościami historycznymi i estetycznymi) – wymagania związane z zaspokojeniem podstawowych potrzeb dotyczących komunikacji, infrastruktury, lokalizacji zaplecza usługowego, uporządkowania stanu prawnego etc.

Źródło: opracowanie własne.

W kształtowaniu przestrzeni miejskiej najważniejszą rolę odgrywają władze lokalne. To one dysponują narzędziami służącymi kształtowaniu ładu architektonicznego i urbanistycznego oraz określaniu aktywności przestrzennej poszczególnych jednostek. Władze na szczeblu gminnym mają obowiązek uchwalania przepisów prawa miejscowego oraz wydawania decyzji administracyjnych w zakresie zagospodarowania terenu. Według ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym są nimi odpowiednio miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego oraz – w przypadku ich braku na danym terenie – wydawane dla konkretnych realizacji decyzje o warunkach zabudowy (w tym decyzje o lokalizacji inwestycji celu publicznego) (art. 4 ustawy).

Wymienione działania wpływają na aktywność pozostałych grup podmiotów gospodarujących w przestrzeni, wśród których szczególną rolę odgrywają mieszkańcy. Wprawdzie skala przejawianej przez nich aktywności jest znacznie mniejsza niż np. inwestorów, ale ich rola jako głównych użytkowników przestrzeni jest nie do podważenia. Mieszkańcy postrzegają, oceniają i waloryzują przestrzeń według stopnia zaspokojenia przez nią ich potrzeb. Oceniają także jej atrakcyjność oraz dostępność. W dużej mierze kształtując swoją opinię o poszczególnych komponentach miasta czy podejmując określone decyzje, kierują się zgromadzoną

w tej materii wiedzą oraz posiadanym doświadczeniem. Na skutek zmian zachodzących w otoczeniu wiedza ta jest weryfikowana i aktualizowana, – często jednak występuje w postaci obrazów zapisanych w świadomości i niepoddawanych modyfikacjom. Niektóre bodźce mogą być za słabe, by zwrócić uwagę postrzegającego, lub zachodzące zmiany nie wywołują większych implikacji w przestrzeni, a co za tym idzie – nie wymagają weryfikacji wiedzy na jej temat. Taka sytuacja często ma miejsce w ukształtowanych kilkadziesiąt lat temu osiedlach mieszkaniowych, które nie są poddawane przebudowom bądź na terenie których nie przeprowadza się nowych inwestycji. Inaczej jest w centrach miast oraz dzielnicach intensywnie zagospodarowanych, gdzie takie zmiany są częste i stosunkowo duże. Jednak kontakt większości mieszkańców z tymi miejscami bywa sporadyczny, stąd brak większych oddziaływań wprowadzanych zmian i przełożenia ich na indywidualne decyzje przestrzenne mieszkańców.

Aktywność inwestorska ma duży wpływ na kształt miasta i stan jego przestrzeni. Realizacja nowych przedsięwzięć inwestycyjnych o wielkiej skali pozwala na kompleksowe tworzenie nowych, dobrze zorganizowanych centrów o znaczeniu dzielnicowym. Ich właściwe przygotowanie może istotnie przyczynić się do realizacji założonych celów polityki przestrzennego rozwoju miasta (Lorens 2005: 45). Osiągnięcie powyższych celów jest jednak możliwe dopiero wtedy, gdy inwestor zdecyduje o lokalizacji swojego przedsięwzięcia na danym terenie. Taka decyzja w dużej mierze wynika z rozpoznania uwarunkowań przestrzennych, które są czynnikiem odróżniającym poszczególne lokalizacje (można bowiem przyjąć, że czynniki ekonomiczne są podobne na terenie całego kraju – koszty obsługi bankowej, doradczej, koszty pracy). Ceny gruntów, ich dostępność, wyposażenie w elementy infrastruktury (zarówno technicznej, jak i społecznej) mają duże znaczenie dla podejmowanych decyzji. Inwestorzy, zgłaszając swoje postulaty w każdym z powyższych obszarów, oczekują ich realizacji. W tym celu często wykorzystują swoją silną pozycję ekonomiczną do stawiania wyższych wymagań. Może to stanowić zagrożenie dla postulowanej kompleksowej polityki przestrzennej gminy, jednak umiejętne połączenie interesów władz i inwestorów może zaowocować powstaniem nowych centrów o znaczeniu dzielnicowym, istotnych dla zagospodarowania przestrzeni i postrzegania jej przez użytkowników.

Ostatnią grupę aktorów stanowią turyści. Ich ranga może być różna w zależności od pełnionych przez miasto funkcji. Dla miejscowości o charakterze turystycznym dążenie do ciągłego zwiększania liczby osób przybywających na jej teren staje się priorytetem prowadzonej polityki, a jednym z jej głównych narzędzi może być planowanie przestrzenne. Bardzo często podstawą decyzji turystycznych jest szeroko pojęty potencjał historyczny lub środowiskowy miasta. Może on obejmować jego lokalizację (znaczenie ma tu zarówno dostępność, jak i walory przyrodnicze lub klimatyczne), bogactwo zabytków architektury, specyficzna kultura i tradycja pielęgnowana przez mieszkańców, wydarzenia i atrakcje

turystyczne oraz inne obiekty bądź wydarzenia, które są wyjątkowe w skali regionu, a nawet całego kraju. W związku z tym znaczenie percepcji przy podejmowaniu decyzji przez tę grupę użytkowników miejskiej przestrzeni jest największe. Z pewnym uproszczeniem można przyjąć, że aktywność turystyczna jest szczególnie nakierowana na obcowanie z przestrzenią. Oprócz zapewnienia odwiedzającym odpowiedniej bazy noclegowo-gastronomicznej i rozrywkowej konieczna jest ciągła dbałość o kształt miasta. Spełnianie oczekiwań w tym zakresie przynosi zarówno wymierną korzyść ekonomiczną (przychody branży turystycznej oraz jej zaplecza), jak i wiele korzyści niematerialnych, takich jak: większa rozpoznawalność miasta, jego rosnąca popularność, wreszcie specyficzny rodzaj promocji polegający na rozpowszechnianiu dobrych opinii na jego temat.

Każda z opisanych wyżej grup ma niebagatelne znaczenie w tworzeniu swoistego i niepowtarzalnego obrazu miasta. Z jednej strony jest to zindywidualizowany i przynależący każdej jednostce obraz miejsca, w którym żyje i z którym w mniejszym lub większym stopniu się identyfikuje, z drugiej – obraz społeczny podobnie postrzegany przez wszystkie grupy użytkowników. Stanowi on jedyne pole, na którym można dostrzec pewne zależności i posługiwać się nimi jako wartościami reprezentatywnymi. Jest to szczególnie uzasadnione z uwagi na kształtowanie poszczególnych komponentów przestrzeni miejskiej oraz jej samej jako całości.

4. Waloryzacja przestrzeni miejskiej i „nowa percepcja”

Wielorakie i złożone możliwości kształtowania przestrzeni miejskiej mogą istotnie wpływać na jej formę. Nawet jeśli zmiana formy nie jest głównym celem działań, każda, nawet najmniejsza, ingerencja w przestrzeń może ją powodować. Dodanie nowych elementów, ich przekształcenie lub zamiana, bez względu na to, jakiej warstwy dotyczą (mogą bowiem koncentrować się tylko na wymiarze funkcjonalnym czy ergonomicznym), zmieniają także fizyczny wymiar otoczenia. Ten zaś jest podstawą wszelkiej obserwacji. Dynamika zmian kształtu przestrzeni wymaga od obserwatora zwiększonej „czujności” percepcyjnej, bowiem tylko bodziec (rozumiany jako mechaniczna, fizyczna lub chemiczna zmiana otoczenia, oddziałująca na narząd zmysłu) może wywołać określoną reakcję (Sperling 1995: 36). Można więc przyjąć, że jedynie odpowiednio częste zmiany przyciągają uwagę obserwatorów i pozwalają na ciągłą waloryzację. Waloryzacja ta jest więc miernikiem zainteresowania otoczeniem, nawet jeśli wygłaszane opinie są negatywne. W kontekście wcześniej opisanych możliwości kształtowania przestrzeni pojawiające się odczucia stanowią bodziec do podjęcia nowych działań

lub zwiększenia skuteczności dotychczasowych, zwłaszcza jeśli chodzi o grupy użytkowników – których aktywność jest adekwatna do pojawiającego się zapotrzebowania, wywoływanego zrodzonymi na skutek obserwacji odczuciami – takie jak mieszkańcy i inwestorzy. W przypadku braku działań dynamizujących przemianę przestrzeni może przestać budzić zainteresowanie, a tym samym powodować spadek liczby jej dobrowolnych użytkowników oraz gorsze samopoczucie stałych użytkowników. Mogą oni wówczas dążyć do ograniczania, w miarę możliwości, kontaktu z daną przestrzenią, co wpływa na zmniejszenie jej atrakcyjności, a w konsekwencji na utratę przez nią znaczenia, degradację pełnionych funkcji oraz spadek estetyki i poziomu bezpieczeństwa.

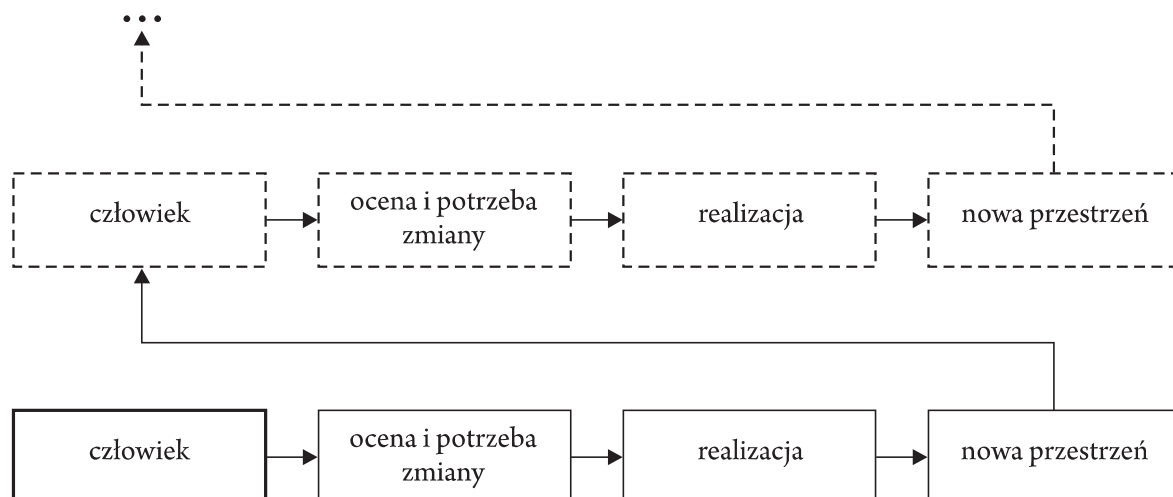
Każde negatywne oddziaływanie wywołuje kolejne, co może prowadzić do całkowitej deprecjacji miejsca. Dopiero zgłaszana przez zainteresowanych potrzeba zmiany na danym obszarze (z reguły wynikająca z niezadowolenia z jej aktualnego kształtu, przejawiającego się choćby w nieodpowiednim wyglądzie czy niedostatecznym poziomie pełnionych funkcji) może przynieść poprawę. Za każdym razem wynika to ze świadomej i – w miarę posiadanych informacji – pełnej oceny stanu faktycznego. Przeprowadzona pod tym kątem waloryzacja może być przyczynkiem do fizycznej realizacji.

W roli poddających ocenie daną przestrzeń mogą występować zarówno najbardziej zainteresowani jej kształtem użytkownicy – mieszkańcy, jak i najbardziej wpływowi, jeśli chodzi o potencjał ekonomiczny – inwestorzy, a także jej główni kreatorzy – architekci i urbaniści⁴. Bezpośrednim rezultatem ich działalności jest formalne zagospodarowanie przestrzeni oraz jej kształt. Z jednej strony jest on wynikiem wymagań inwestora (zarówno przedsiębiorcy, jak i np. mieszkańca), z drugiej zaś – odzwierciedleniem indywidualnych gustów i zamierzeń architekta. Realny wymiar tych procesów jest diametralnie różny w przypadku poszczególnych realizacji, za każdym razem jednak jego wynikiem jest konkretny obiekt lub ich zespół. To on wywołuje określone reakcje u odbiorcy. Istnieje więc ścisła zależność między oddziałującymi bodźcami, ich wpływem na odczucia postrzegającego, a oceną przestrzeni i ewentualnie zgłaszaną potrzebą jej zmiany. Można na tej podstawie ukazać zależności zachodzące na opisanym płaszczyźnie oraz wskazać kierunek oddziaływań i znaczenie podmiotu postrzegającego w łańcuchu przyczynowo-skutkowym (rys. 1).

Głównym podmiotem dokonującym waloryzacji jest jednostka bądź ich zespół, np. wyróżnione wcześniej grupy użytkowników przestrzeni. Zachodząca zmiana, ewentualnie istniejący stan, który nie zaspokaja zgłaszanych potrzeb, pociąga za sobą ocenę przestrzeni. Dokonanie jej pozwala wyróżnić elementy, któ-

---

⁴ Wprawdzie nie tworzą one w zaproponowanym wcześniej zestawieniu odrębnej grupy, ale z punktu widzenia wartościowania i oceny przestrzeni pod kątem jej estetyki czy funkcjonalności są istotnym i znaczącym środowiskiem.

Rysunek 1. Łańcuch oceny i przemiany przestrzeni

Źródło: opracowanie własne.

re zostały poddane negatywnej waloryzacji, i sformułować postulaty dotyczące zmiany tego stanu rzeczy. Potrzeba zmiany wywołuje reakcję, którą jest realizacja danego założenia. W jej wyniku powstaje nowa przestrzeń, o zupełnie innych cechach niż przestrzeń wcześniej poddawana ocenie. Na skutek zmiany jakościowej otoczenia jednostka zmuszona jest do ponownego wysiłku percepcyjnego połączonego z waloryzacją. Nowa przestrzeń pociąga bowiem za sobą „nową percepcję”. Oprócz konieczności odebrania nowego bodźca (który oddziałuje na jednostkę, przykuwa uwagę i powoduje, choćby przelotne, zainteresowanie) pojawia się konieczność określenia swojego stosunku do nowej rzeczywistości. Ponownie więc następuje waloryzacja, tym razem zupełnie nowa, która bazuje na innych odczuciach. Oczywiście jej skutek może być identyczny z wcześniejszym, gdyż dana realizacja może nie spełnić oczekiwań bądź spełnić je w stopniu niezadowalającym, ale rodzące się odczucia odnoszą się już do zupełnie nowej jakości.

W przypadku gdy potrzeba w wyniku realizacji nie została zaspokojona bądź pojawiła się nowa, konieczna jest ponowna waloryzacja i kolejne sformułowanie potrzeby zmiany. Za każdym razem jednak percepcja przenosi się o „poziom wyżej”. Ocenia nową przestrzeń istotnie różną od wcześniejszej, która z założenia powinna ulegać doskonaleniu (trudno bowiem, aby jednostki w sposób świadomy i celowy zgłaszały potrzeby destrukcyjne).

Powyższy łańcuch jest teoretyczną implikacją działań praktycznych. Opisane wcześniej możliwości kształtowania przestrzeni miejskiej przez poszczególne grupy jej użytkowników powinny być wynikiem kompleksowej oceny otoczenia. Jest to o tyle istotne, że każda z wymienionych grup ma wiele możliwości podejmowania działań, które stosowane w sposób zgodny z oczekiwaniami mogą być narzędziem kształtowania otoczenia według własnych potrzeb.

5. Podsumowanie

Postrzeganie przestrzeni miasta jest naturalne dla wszystkich użytkowników miejskiej przestrzeni. Jednak w różnym stopniu wpływają oni na kształt i sposób zagospodarowania tej przestrzeni. Instrumenty administracyjne należą bowiem niemal w całości do lokalnych władz, a instrumenty ekonomiczne – do inwestorów. Najmniej znaczącą siłę w tej „grze o przestrzeń” stanowią mieszkańcy i turyści. Wydaje się jednak, że wobec zmian paradygmatu zarządzania przestrzenią, rosnącej roli uspołeczniania procesów decyzyjnych oraz coraz większej popularności ruchów miejskich i różnych inicjatyw obywatelskich proporcje te będą stopniowo ulegały zmianom. Wciąż jednak możliwe jest sterowanie procesami percepcji i waloryzacji przestrzeni. Ważne jest zatem, aby użytkownicy oraz inne osoby postrzegające i waloryzujące przestrzeń miejską świadomie dokonywały obserwacji i gromadziły wiedzę na temat tego, jakie czynniki i w jaki sposób na te procesy wpływają, co może mieć wymierne konsekwencje przestrzenne, zgodne z oczekiwaniami odbiorców.

Literatura

- Bańka A. (2002), *Spoleczna psychologia środowiskowa*, Warszawa: Scholar.
- Chmielewski J.M. (2001), *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*, Warszawa: Wyd. Politechniki Warszawskiej.
- Jałowiecki B. (2010), *Spoleczne wytwarzanie przestrzeni*, Warszawa: Scholar.
- Lorens P. (2005), Porządek architektoniczny i urbanistyczny jako element przestrzennego zagospodarowania kraju, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 3(21): 21-50.
- Lynch K. (1960), *The Image of the City*, Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Bassand M. (1996), La métropolisation et ses acteurs, w: Ch. Jaccoud, M. Schuler, M. Bassand, *Raison et déraisons de la ville*, Lausanne: Presses Polytechniques et Universitaires Romandes.
- Sperling A.P. (1995), *Psychologia*, Poznań: Zysk i S-ka.
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, t.j. Dz.U. z 2012 r., poz. 647 ze zm.
- Tuan Y.F. (1987), *Przestrzeń i miejsce*, Warszawa: PIW.

The perception of urban space – participants in the process and their role in the space

Abstract. The article presents the most important issues related to the perception and valorization of urban space by different groups of users. The first part of the article describes the theoretical approaches to the perception of urban space by presenting concepts from Kevin Lynch and Yi Fu Tuan. After which, it distinguishes the main groups of participants in the perception process and their role in the space. In the last part of the paper, the theoretical implications of the cause-effect chain for the process of valorisation of space are proposed and described. This is done in the form of a chain of assessment and transformation of the space. The primary aim of this article was to show the theoretical foundations of perception processes of urban space, including a presentation of the model of the “new perception,” in the case of changes in urban space.

Keywords: perception, urban space, enhancing space